

СУБ'ЄКТНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ЗВО У МІНЛИВОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Кобець Олександр Володимирович,

доктор психологічних наук, професор,

професор кафедри психології

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ORCID ID: 0000-0002-9096-6313

Стаття спрямована на виявлення рівнів розвитку суб'єктності здобувачів педагогічного ЗВО та їхнього зв'язку зі здатністю до спільних (кооперативних) взаємодій у мінливих умовах навчання. Під час проведеного дослідження було отримано дані про рівень розвитку стадій суб'єктності та суб'єктні якості, що забезпечують активність у комунікативних взаємодіях. Дослідження мало пілотажний характер і надалі буде продовжене на ширшій вибірці здобувачів. Проте отримані результати вказують на необхідність ширшого використання активних методів навчання здобувачів педагогічного ЗВО. Насамперед ідеться про розвиток таких суб'єктних якостей, які забезпечували б практичне застосування отриманих знань як засіб навчання, включаючи здатність до суб'єкт-породжуючого та суб'єкт-спільного типів взаємодії в процесі навчання. Отримані результати дають можливість стверджувати, що перенесення процесу навчання майбутніх педагогів у шкільне середовище збільшує кількість здобувачів 5-го курсу з високим ступенем виразності «низьких» стадій суб'єктності та знижує кількість здобувачів з високим ступенем виразності «високих» стадій. Кореляційний аналіз (r-Спірмен) виявив меншу кількість зв'язків стадій суб'єктності та характеристик комунікативних взаємодій у вибірці 5-го курсу. Метод структурного аналізу А. Карпова дозволив зробити висновки, що структура досліджуваних параметрів, що сформувалася на 4-му курсі, зазнає серйозних змін у разі перенесення процесу навчання у середовище загальноосвітньої школи: індекс організованості структури у вибірці 5-го курсу нижчий, ніж у вибірці 4-го курсу, що свідчить про появу розривів зв'язків навчальної та комунікативної суб'єктності.

Ключові слова: здобувачі, педагогічний ЗВО, комунікативні взаємодії, умови навчання, суб'єктні якості, навчальна та комунікативна суб'єктність.

Kobets Olexandr. Subjectness of pedagogical university students in the changing educational environment

The article is aimed at identifying the levels of development of the subjectivity of students of the pedagogical university and their connection with the ability for joint (cooperative) interactions in changing learning conditions. In the course of the conducted research, data were obtained on the level of development of the stages of subjectivity and subject qualities that ensure activity in communicative interactions. The research was of pilot nature and will be continued in the future on a wider sample of students. However, the obtained results indicate the need for a wider use of active methods of teaching students of pedagogical higher education. First of all, it is about the development of such subject qualities that would ensure the practical application of the acquired knowledge as a means of learning, including the ability to subject-generative and subject-joint types of interaction in the learning process. The obtained results make it possible to affirm that transferring the training process of future teachers to middle school increases the number of 5th year students with a high degree of expressiveness of "low" stages of subjectivity and reduces the number of students with a high degree of expressiveness of "high" stages. Correlation analysis (r-Spearman) revealed a smaller number of connections between stages of subjectivity and characteristics of communicative interactions in the sample of the 5th course. A. Karpov's method of structural analysis made possibility to conclude that the structure formed in the 4th year of the studied parameters undergoes serious changes when the learning process is transferred to the middle of a general school: the index of organization of the structure in the sample of the 5th year is lower than in the sample of the 4th of the course, which indicates the appearance of breaks in the ties of educational and communicative subjectivity.

Key words: students, pedagogical higher education institution, communicative interactions, conditions of study, subjective qualities, educational and communicative subjectivity.

Вступ. Навчання здобувачів педагогічних ЗВО останніми роками через COVID-19 і російську повномасштабну агресію здійснюється у форматі змішаного навчання, тобто поєднання офлайн- і онлайн-навчання. У зв'язку з цим виникає низка питань, що вимагають дослідження: як на становлення суб'єктності здобувачів педагогічного ЗВО впливає перехід від традиційного офлайн-навчання до змішаного – поєднання офлайн- та онлайн-навчання; чи справді активніше використання онлайн-навчання призводить до підвищення комунікативних здібностей здобувачів як майбутніх суб'єктів організації спільних, інтерактивних форм навчання; чи позначається на суб'єктності здобувачів така якісна зміна освітнього середовища, коли

здобувачі проходять педагогічну практику, тобто коли відбувається трансформація їхньої рольової суб'єктної позиції: з тих, хто навчається, вони повинні трансформуватися у тих, хто навчає.

Мета дослідження – емпірично виявити рівні розвитку суб'єктності здобувачів педагогічного ЗВО та їхній зв'язок зі здатністю до спільних (кооперативних) взаємодій у мінливих умовах навчання. Це вимагало використання різних теоретичних моделей суб'єктності: як особистісної якості здобувачів, що розвивається, і як прояви їхньої здатності до активних комунікативних взаємодій.

Матеріали та метод. Науковий дискурс суб'єктної проблематики активно розроблявся такими укра-

інськими вченими, як М. Бал, О. Капінус, Г. Костюк, С. Кузікова, О. Осьодло, В. Роменець, В. Семиченко, В. Татенко та ін. [1; 2 та ін.]. У зарубіжній психології проблема суб'єктності розглядається здебільшого у контексті когнітивного підходу [3; 4; 5 та ін.].

Дослідження проводилося у контексті ставлення до суб'єктності, розробленого у межах екопсихологічного підходу до розвитку людини. Не вдаючись до порівняльного аналізу різних моделей суб'єктності та підходів до її вивчення, як теоретичні передумови для дослідження суб'єктності здобувачів як якості, що розвивається, було вибрано: екопсихологічну модель становлення суб'єктності, що акцентує увагу на процесуальній стороні (етапності) становлення суб'єктності, та екопсихологічну типологію суб'єкт-середовищ взаємодій, що містить шість базових типів взаємодій у системі «індивід-довкілля»: об'єкт-об'єктний, суб'єкт-об'єктний, об'єкт-суб'єктний, суб'єкт-відокремлений, суб'єкт-породжуючий і суб'єкт-спільний. Вибір цих передумов був зумовлений тим, що вони дозволяють розглядати суб'єктність у різних видах суб'єкт-середовищних взаємодій, у тому числі у системі «здобувач (майбутній педагог) – освітнє середовище», причому не прив'язуючись до модальності та предметного змісту цих взаємодій.

Відповідно, предметом емпіричної частини дослідження було вибрано процесуальні показники, що характеризують послідовність стадій (етапів) формування суб'єктних якостей, які забезпечують оволодіння здібностями: бути суб'єктом потреби (мотивації) – суб'єкт потреби/мотивації; бути суб'єктом сприйняття, здатним сформувати образ (ментальну модель) освоєного дії-зразка (умовно «спостерігач»), бути суб'єктом наслідування, тобто опанувати здатність повторити освоєвану дію «за зразком» (умовно «підмайстер»), бути суб'єктом вчення, тобто опанувати здатність довільно виконувати необхідну дію під контролем викладача або іншої людини (умовно стадія «учень»), бути суб'єктом критичного ставлення до виконання дії-зразка іншими учнями (умовно стадія «критик»), бути суб'єктом самостійного виконання дії-зразка та самостійного контролю за правильністю його виконання (умовно стадія «майстер»), бути суб'єктом продуктивної дії, тобто здатним використовувати освоєну дію як продуктивний засіб для освоєння інших, більш складних дій, наприклад, для перенесення засвоєної дії у нові умови або творчого самовираження (умовно стадія «творець»).

Раніше проведені емпіричні дослідження суб'єктності на різних вибірках показали досить великий відсоток досягнення «високих» стадій: «майстер» та «творець» [1; 2 та ін.]. Однак при цьому не розглядалося питання трансформації суб'єктності здобувачів педагогічного ЗВО у разі зміни освітнього середовища під час переходу до офлайн-навчання та проходження педагогічної практики. Тим часом, виходячи з вищезгаданих стадій становлення суб'єктності, виходить, що педагогічна практика у школі вимагає від здобувачів педагогічного ЗВО зміни їхньої суб'єктності. А саме із суб'єкта, активність якого спрямована на здобуття знань з предмета

спеціалізації, до суб'єкта, який має використовувати набуті ним знання як навчальний засіб для навчання школярів. Така трансформація суб'єктності відповідає можливості бути суб'єктом продуктивного розвитку, тобто стадії суб'єктності «творець». Більше того, для проходження педагогічної практики здобувач повинен вийти також і на достатній рівень розвитку попередніх, високих стадій суб'єктності: «майстер» і «критик». Це пояснюється тим, що для успішного проходження педагогічної практики здобувач повинен, по-перше, володіти навчальним матеріалом з теми, що викладається («майстер»), по-друге, повинен уміти використовувати навчальний матеріал як засіб для розвитку суб'єктності учнів («творець»). По-третє, майбутній педагог має вміти оцінювати правильність використання цього матеріалу учнями («критик»). До цього можна додати ще здатність до самооцінки, рефлексії своїх педагогічних дій, що формується на стадії «учень».

На додаток до зазначених суб'єктних якостей слід зазначити, що суб'єктність сучасного педагога повинна містити здатність до організації спільних, кооперативних взаємодій у навчальному процесі, у т. ч. в умовах цифрового освітнього середовища. Тому, крім рівня розвитку суб'єктності, відповідно до екопсихологічної моделі суб'єктності як інший показник суб'єктності майбутніх педагогів було вибрано суб'єктні якості, що містять комунікативні здібності. Цій меті найбільше відповідає теоретична модель суб'єктності, розроблена М. Щукіною. Відповідно до цієї моделі суб'єктність особистості визначається як здатність, що забезпечує людині можливість здійснювати управління та самоуправління у соціальній взаємодії, яка характеризується такими якостями, як: активність як здатність до ініціювання взаємодії; автономність (самостійність, самодетермінація); інтегративність (цілісність) як здатність до кооперації; опосередкованість взаємодій психологічними засобами (прогнозування поведінки, рефлексія причин та наслідків поведінки); креативність як здатність здійснювати перетворення у собі та інших; самоцінність як впевненість у собі, довіра до себе.

Вибір цієї моделі суб'єктності як наступної теоретичної передумови та відповідної методики був зумовлений тим, що виокремлені у ній особисті якості, що становлять суб'єктність особистості, забезпечують самостійність та успішність таких комунікативних взаємодій у соціальному середовищі, які спрямовані на організацію спільних, кооперативних (суб'єкт-спільний та суб'єкт-породжувальний типи взаємодій) з її суб'єктами, у нашому випадку викладачами, одногрупниками та учнями. Проте, на відміну від екопсихологічної моделі становлення суб'єктності, М. Щукіна визначає суб'єктність як сукупність сформованих якостей і здібностей. Образно говорячи, у межах екопсихологічного підходу модель становлення суб'єктності вибудовується «по вертикалі»: від спонтанної активності до цілеспрямованої і довільно регульованої активності у вигляді продуктивної дії. Тоді як М. Щукіна вибудовує власну модель суб'єктності «по горизонталі» як констатація наявності суб'єктних якостей, що

забезпечують ефективність комунікативної взаємодії. Вищезазначене дозволяє сформулювати дослідницькі завдання: описати рівень сформованості стадій суб'єктності здобувачів старших курсів, які останніми роками навчалися у змішаному форматі навчання: поєднання офлайн та онлайн; суб'єктних характеристик комунікативних взаємодій цих здобувачів та оцінити ступінь їхньої відповідності суб'єкт-породжуючим педагогічним взаємодіям; особливості прояву суб'єктності здобувачів педагогічного ЗВО за умов зміни освітнього середовища, під час проходження педагогічної практики у шкільництві, тобто за умов перенесення процесу професійного навчання у середовище, має якісно інші характеристики всіх компонентів, що його становлять.

Результати. Для емпіричного виявлення рівня розвитку суб'єктності здобувачів педагогічного ЗВО було використано сукупну вибірку (N=130), куди увійшли здобувачі-старшокурсники, які навчаються за різними профілями педагогічної освіти. Ця вибірка була поділена таким чином: першу групу становили здобувачі 4-го курсу (N=100), до другої дослідницької групи увійшли здобувачі 5-го курсу (N=30), які послідовно пройшли дві педагогічні практики: виробничу та переддипломну у загальноосвітніх школах. Емпіричні дані по першій групі здобувачів (4-курсники) було отримано до проходження педагогічних практик, а емпіричні дані по другій групі (5-курсники) – на етапі завершення другої практики.

Для більш коректного порівняння даних, отриманих за другою групою здобувачів (тобто 5-курсників), з-поміж вибірки здобувачів 4-го курсу була окремо виокремлена група, еквівалентна групі здобувачів 5-го курсу за профілем навчання та за кількістю (N=30). Щоб спростити порівняння отриманих даних, називатимемо загальну групу здобувачів 4-го курсу «1-ю групою», виокремлену групу здобувачів 4-го курсу – «2-ю групою», групу здобувачів 5-го курсу – «3-ю». Еквівалентність 2-ї групи 5-курсників та 2-ї групи 4-курсників зумовлена такими умовами навчання, як: єдине просторове середовище, єдиний уніфікований навчальний план зі збігом загальноосвітніх компонентів та частковим збігом професорсько-викладацького складу, що здійснює навчання, мало відмінні середні бали державних іспитів (70–78 балів), однорідність вибірок за статтю (юнаків не більше 15%) та місцем проживання (90% здобувачів – міські жителі). Виходячи з вищевикладеного, стосовно зазначених груп здобувачів було сформульовано такі емпіричні гіпотези:

розподіл стадій суб'єктності у 1-й групі 4-го курсу та у 3-й групі (5-й курс) матимуть значні відмінності;

у 2-й групі 4-го курсу кількість здобувачів, які досягли стадії «творець», у відсотковому відношенні буде меншою, ніж у групі 5-го курсу;

у 2-й групі 4-го курсу кількість здобувачів, які досягли стадії «майстер», у відсотковому відношенні буде більшою, ніж у групі 5-го курсу;

у даних по групі 4-го курсу мають бути більше представлені «низькі» стадії суб'єктності («спостерігач», «підмайстер», «учень»), а у даних по групі 5-го

курсу повинні бути більше представлені «високі» стадії суб'єктності («критик», «майстер», «творець»);

стадії «критик», «майстер», «творець» утворюватимуть позитивні кореляційні зв'язки з показниками комунікативної суб'єктності, що забезпечують суб'єкт-спільні та суб'єкт-породжуючі взаємодії.

У таблиці 1 в усередненому вигляді подано дані, отримані за допомогою методики «Діагностика стадій становлення суб'єктності учнів», про виразність стадій суб'єктності у здобувачів за всіма трьома групами та по шести стадіях: С – стадія «спостерігач», П – стадія «підмайстер», У – стадія «учень», К – стадія «критик», М – стадія «майстер», Т – стадія «творець».

Таблиця 1

Усереднені дані виразності стадій суб'єктності здобувачів з усіх груп

Групи здобувачів	С	П	У	К	М	Т
1-ша група 4 курс (N=100)	2,92	2,82	3,38	3,31	4,31	4,13
2-га група 4 курс (N=30)	3,17	2,84	3,71	3,33	4,36	3,76
3-я група 5 курс (N=30)	3,22	2,83	3,45	3,29	4,43	3,88

Для первинної обробки результатів було використано непараметричний U-критерій Манна-Уїтні, за допомогою якого встановлювалися відмінності у вираженості досліджуваних параметрів між результатами трьох груп (табл. 1, 3). Значних відмінностей у розподілі стадій суб'єктності у 1-ї та 3-ї груп здобувачів не виявлено. Аналогічно значних відмінностей і у розподілі параметрів, що характеризують якості, що забезпечують суб'єкт-спільні та суб'єкт-породжуючі взаємодії, не виявлено, що свідчить про однорідність цієї вибірки здобувачів.

З табл. 1 видно, що найбільш вираженими стадіями суб'єктності для здобувачів для трьох груп є стадії «майстер» і «творець» (в інтервалі значень від 3,76 до 4,43). Близькими до цих значень є стадія «учень» у другій та третій групах (3,71 та 3,45). При цьому порівняння даних по стадіях «майстер» і «творець», отриманих на 2-й та 3-й групах здобувачів, істотних відмінностей не виявило. Це означає, що 2-га та 3-я гіпотези підтвердження не отримали.

Для якісного аналізу рівнів розвитку суб'єктності було підраховано відсоткові частки вибірок здобувачів з максимальною вираженістю тієї чи іншої стадії суб'єктності (табл. 2). Звертаємо увагу, що у 2-й та 3-й групах не виявлено здобувачів з високим рівнем досягнення стадії «критик». Цю стадію у цьому випадку віднесено до «високих» стадій суб'єктності, тому що в умовах педагогічної практики здобувачі педагогічного ЗВО повинні вміти критично оцінювати знання у своїх колег.

Застосування критерію ϕ^* Фішера для аналізу даних 2-ї групи здобувачів 4-го курсу порівняно з даними здобувачів 5-го курсу (3-я група) з високою виразністю «низьких» та «високих» стадій не виявило між ними досто-

вірних відмінностей: $\varphi^*_{\text{емп}} < \varphi^*_{\text{крит}} = 1,3544$, $p = 0,08$; $\varphi^*_{\text{емп}} < \varphi^*_{\text{крит}} = 1,3737$, $p = 0,08$. Зіставлення даних 1-ї групи здобувачів (4-й курс, $N=100$) з даними здобувачів 3-ї групи (5-й курс, $N=30$) з високою виразністю «низьких» та «високих» стадій суб'єктності, навпаки, виявило достовірні відмінності: $\varphi^*_{\text{емп}} > \varphi^*_{\text{крит}} = 1,993$, $p < 0,05$; $\varphi^*_{\text{емп}} > \varphi^*_{\text{крит}} = 2,44$, $p < 0,05$. Отже, у результатах здобувачів 1-ї групи 4-го курсу відсоткові частки «високих» стадій суб'єктності («критик», «майстер», «творець») є достовірно вищими, ніж у результатах здобувачів 5-го курсу, а відсоткові частки «низьких» стадій суб'єктності («спостерігач», «підмайстер», «учень») є достовірно нижчими. Порівняння еквівалентних вибірок здобувачів 2-ї групи (4-й курс, $N=30$) та 3-ї групи (5-й курс, $N=30$) підтверджує гіпотезу про те, що у групі 4-го курсу кількість здобувачів, які досягли стадії «майстер», у процентному відношенні буде більше, ніж у групі 5-го курсу. Отже, гіпотеза про переважання групи 5-го курсу кількості здобувачів, які досягли стадії «творець», проти групи 4-го курсу, не підтвердилася.

У табл. 3 подано дані щодо комунікативної суб'єктності, отримані за допомогою методики М. Щукіної. З табл. 3 видно, що середні значення параметрів суб'єктності у здобувачів вибірки, що характеризують їхню здатність до прояву активності у комунікативних взаємодіях, загалом відповідають нормам використаної методики М. Щукіної. Парне порівняння вибірок за допомогою U-критерію Манна-Уїтні не виявило достовірних відмінностей.

Далі стосовно експериментальних даних було використано непараметричний коефіцієнт рангової кореляції r-Спірмена. У табл. 4 подано результати кореляційного аналізу. Кореляційний аналіз показує, що «низькі»

стадії суб'єктності у здобувачів 4-го курсу (1-ша група) утворюють значні негативні взаємозв'язки з такими характеристиками їхньої комунікативної суб'єктності, як активність, автономність, креативність, опосередкованість спілкування психологічними засобами, впевненість у собі. Тоді як достовірні позитивні взаємозв'язки особистісних якостей, що характеризують суб'єктність особистості у комунікативній взаємодії, та «високих» стадій суб'єктності свідчать про інтеріоризацію навичок взаємодії, що забезпечують самостійність та успішність дій у соціальному середовищі, спрямованих на кооперацію (суб'єкт-спільні та суб'єкт-породжувальні). Стадії суб'єктності в результатах вибірок 4-го і 5-го курсів мають зв'язковість: низькі стадії пов'язані між собою значущими позитивними коефіцієнтами кореляції та негативними з високопродуктивними стадіями, і навпаки (коефіцієнти кореляції значущі на рівні 0,01), у таблиці ці взаємозв'язки не представлено.

Для більш поглибленого аналізу представлених вище емпіричних даних було застосовано метод структурного аналізу А. Карпова, за допомогою якого можна визначити індекси структурної організації, які відображають загальну організованість досліджуваних параметрів (у випадку даних, отриманих з допомогою обох методик оцінки суб'єктності). А саме: індекс когерентності структури (ІКС, функція числа позитивних значущих зв'язків), індекс дивергентності (диференційованості) структури (ІДС, функція числа негативних значущих зв'язків) та індекс організованості структури (ІОС, функція співвідношення загальної кількості позитивних та негативних зв'язків). Крім того, цей метод дозволяє визначити домінуючі, найбільш значущі параметри структури перемінних.

Таблиця 2

Відсоткові частки вибірок здобувачів із «низькими» та «високими» стадіями суб'єктності

Групи здобувачів	«низькі» стадії суб'єктності			«високі» стадії суб'єктності		
	С	П	У	К	М	Т
1-ша група 4 курс (N=100)	9%	1%	10%	4%	48%	28%
	20%			80%		
2-га група 4 курс (N=30)	10%		16,6%	–	60%	13,4%
	26,6%			73,4%		
3-я група 5 курс (N=30)	13,4%	16,6%	13,4%	–	50%	6,6%
	43,2%			56,6%		

Таблиця 3

Середні значення параметрів суб'єктності здобувачів, що виявляється у комунікативній взаємодії

Групи здобувачів	Активність (Ак)	Автономність (Ав)	Інтегративність (Інт)	Опосередкованість (Оп)	Креативність (Кр)	Самовідношення (Сам)
1-ша група 4 курс (N=100)	31,43	32,18	35,35	34,25	34,38	32,98
2-га група 4 курс (N=30)	29,44	31,49	35,42	34,31	31,46	30,48
3-я група 5 курс (N=30)	31,45	32,03	33,22	33,87	34,55	33,49
Нормативні дані	32,77± 5,98	33,98± 6,78	34,63± 7,48	33,32± 5,58	33,62± 6,56	36,39± 7,55

Взаємозв'язки стадій суб'єктності та особистих якостей, що забезпечують суб'єкт-спільні та суб'єкт-породжувальні взаємодії

Стадія суб'єктності	4 курс, N=100 p=0,01, r=0,262; p=0,05, r=0,198	4 курс, N=30 p=0,01, r=0,477; p=0,05, r=0,368	5 курс, N=30 p=0,01, r=0,368; p=0,01, r=0,368
Спостерігач	АК (-0,292); АВ (-0,227); КР (-0,353); САМ (-0,246)	АК (-0,382)	
Підмайстер	ИНТ (-0,213); КР (-0,312); САМ (-0,226)	АК (-0,403); КР (-0,518); САМ (-0,448)	
Учень	АК (-0,425); АВ (-0,318); ОП (-0,291); КР (-0,462); САМ (-0,508)	АК (-0,416); АВ (-0,373); ОП (-0,418); КР (-0,535); САМ (-0,695)	ОП (-0,397); САМ (-0,368)
Критик	АК (0,328); КР (0,267); САМ (0,292)	ИНТ (-0,402); КР (0,475)	АК (0,392)
Майстер	АК (0,328); АВ (0,265); ОП (0,285); КР (0,308); САМ (0,445)	АК (0,408); САМ (0,513)	ОП (0,393); САМ (0,496)
Творець	АК (0,293); АВ (0,262); ОП (0,237); ИНТ (0,217); КР (0,507); САМ (0,293)	АВ (0,585); ОП (0,593); КР (0,637); САМ (0,498)	

Зупинимося на відмінностях у структурній організації параметрів, що характеризують еквівалентні вибірки 4-го та 5-го курсів. Індекс організованості (ІОС) у вибірці 5-го курсу виявився нижчим, ніж у вибірці 4-го курсу (100 балів та 122 бали). Це свідчить про те, що структура параметрів суб'єктності, отримана на вибірці 5-го курсу, є простішою і має розриви зв'язків навчальної та комунікативної суб'єктності. З погляду структурного аналізу зі збільшенням рівня ІОС структура ускладнюється і висуває серйозніші вимоги до суб'єкта.

Аналіз одержаних емпіричних даних за допомогою методу структурного аналізу А. Карпова дозволяє зробити висновок, що на 4-му курсі можна спостерігати варіант становлення суб'єкта навчальної діяльності, яка за змістом є репродуктивною: домінуючими ознаками у структурі параметрів, що характеризують вибірку 4-го курсу, є «активність», яку розглядали як характеристику суб'єкта мотивації, стадії «підмайстер», «учень», «критик», «самоцінність». Ці показники створюють «образ» учня, який звично освоює зміст предмета, але й педагогічну діяльність. Незважаючи на те, що вибірка 4-го курсу перевершує вибірку 5-го курсу за відсотковою часткою здобувачів, які досягли стадії «майстер», ця стадія до домінуючих ознак не увійшла. Це цілком узгоджується з даними, отриманими раніше на вибірках здобувачів педагогічного ЗВО: здобувачі від стадії «учень» переходять, минаючи стадію «критик», до стадії «майстер», яка у цьому випадку харак-

теризує самостійне, а іноді й творче, з т. з. здобувачів, виконання репродуктивних завдань.

Аналіз значень виразності стадій суб'єктності виявив прогресуючу модель становлення стадій з регресом на переходах «спостерігач–підмайстер», «учень–критик» та «майстер–творець», що узгоджується з даними, отриманими на вибірці здобувачів іншого ЗВО та міста. Йдеться про те, що деякі здобувачі, перебуваючи на стадії «підмайстер», знову повертаються від наслідувального виконання дії-зразка до формування його образу, тобто до стадії «спостерігач». У цьому випадку такий регрес на переходах може бути пов'язаний зі змінами умов навчання у разі переходу з офлайн в онлайн-формат, який щоразу вимагав корекції сформованих способів дій, або з ускладненням навчального матеріалу, який потрібно засвоїти.

Згідно з отриманими даними, показники стадії «критик» у здобувачів нашої вибірки завжди є нижчими, ніж показники стадії «учень», що збігається з результатами попередніх досліджень, проведених на різних вибірках педагогічного ЗВО. Це важливий результат, оскільки свідчить про недостатній розвиток у здобувачів критичного ставлення до завдання. Вищі показники у розвитку стадії «учень» проти стадії «критик» також дозволяють припустити, що в процесі навчання у здобувачів переважають репродуктивні форми засвоєння навчального змісту у разі зовнішнього контролю педагога.

Отримані результати дозволяють зробити висновок, що на 4-му курсі спостерігається варіант становлення

суб'єкта навчальної діяльності, яка за змістом є репродуктивною: домінуючими ознаками у структурі параметрів, що характеризують вибірку 4-го курсу, є «активність», яка розглядалась як характеристика суб'єкта мотивації, стадії «підмайстер», «учень», «критик», «самоцінність». Ці показники створюють «образ» учня, який звично засвоює не лише зміст освітнього компонента, але й педагогічну діяльність. Незважаючи на те, що вибірка 4-го курсу перевершує вибірку 5-го курсу за відсотковою часткою здобувачів, які досягли стадії «майстер», ця стадія до домінуючих ознак не увійшла. Раніше проведені дослідження на вибірках здобувачів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини дали схожі результати: здобувачі від стадії «учень» переходять, минаючи стадію «критик», до стадії «майстер», яка у цьому випадку характеризує самостійне, а іноді й творче з погляду здобувачів виконання репродуктивних завдань.

Виявлений у здобувачів 5-го курсу регрес у розвитку стадій суб'єктності пояснюється зміною у цих здобувачів рольової позиції «здобувач» у бік позиції «педагог», що вимагає змінювати і власні суб'єктні якості відповідно до способу педагогічної діяльності на підставі вимог шкільного освітнього середовища. Цей регрес також може бути пов'язаний з недостатнім рівнем сформованості рефлексивних педагогічних здібностей та можливостей для прояву творчої активності у заданому шкільним освітнім середовищем навчальному процесі. Отримані результати дозволяють з упевненістю стверджувати, що перенесення процесу професійного навчання у шкільне середовище, що має якісно інші характеристики всіх компонентів середовища, змінює характер педагогічних дій та якісно змінює розподіл стадій суб'єктності. Гіпотеза про те, що у результатах групи 4-го курсу повинні бути представлені стадії суб'єктності «спостерігач», «підмайстер», «учень», а в результатах 5-го курсу – стадії суб'єктності «критик», «майстер», «творець», не підтвердилася.

Під час аналізу кореляційних зв'язків в еквівалентних вибірках 4-го (2-га група) та 5-го курсів виявлено негативний зв'язок стадії «критик» та характеристики комунікативних взаємодій «інтегративність», що свідчать про втрату суб'єкт-суб'єктної моделі відносин у цій рольовій позиції. Ситуація оцінки результатів інших не дозволяє майбутньому педагогу будувати відносини з урахуванням кооперації. Цей факт можна інтерпретувати як характеристику традиційного педагогічного оцінювання, коли оцінка є засобом педагогічного впливу, атрибутом влади, а не конструктивним зворотним зв'язком про рівень просування учня в освоєнні змісту освітнього компонента.

Щодо стадії суб'єктності «критик» важливо відзначити значний її взаємозв'язок з таким параметром комунікативної суб'єктності, як активність в ініціюванні комунікативної взаємодії. Це означає, що у здобувачів 5-го курсу, які проходять педагогічну практику, ініціація їхніх комунікативних взаємодій з учнями буде опосередкована педагогічним оцінюванням (роль «критика»), що перетворює комунікативні взаємодії на суб'єкт-об'єктні.

Стадія «майстер» у здобувачів 5-го курсу, порівняно з результатами вибірки 4-го курсу (N=30), утворює всього два значні зв'язки з такими параметрами комунікативної суб'єктності, як опосередкованість спілкування психологічними засобами та самовідношення, що демонструє готовність цих здобувачів до суб'єкт-спільного і суб'єкт-породжувального типів взаємодій з учнями. Ці дві характеристики особистості, що описують суб'єктність як уміння використовувати психологічні засоби взаємодії, аналізувати причини поведінки та їхні наслідки, прогнозувати поведінку, можна вважати справді «привласненими», інтеріоризованими. Однак стадія «творець», на якій засвоєні дії використовуються як продуктивний засіб для освоєння інших, більш складних дій, втрачає взаємозв'язки із суб'єктністю, що виявляється у комунікативному процесі. Це пояснюється тим, що засвоєні на стадії «майстер» уявлення про причини і наслідки тієї чи іншої поведінки втрачають гнучкість, не можуть бути перенесені у звичні навчальні ситуації і починають виступати у вигляді педагогічних стереотипів оцінки та прогнозування поведінки у комунікативному процесі.

Зниження індексу організованості структури параметрів групи 5-го курсу, встановлене з допомогою методу структурного аналізу А. Карпова, свідчить про неповну готовність здобувачів до перенесення засвоєних навчальних дій у нові умови, реалізацію їх у новій рольовій педагогічній позиції. Причому головним регулятором комунікативних взаємодій стає рольова позиція, яка відповідає стадії «критик». У загальному вигляді ці дані свідчать про те, що на 4-му курсі спостерігається варіант становлення суб'єкта навчальної діяльності, яка за змістом є репродуктивною: домінуючими ознаками у структурі параметрів, що характеризують вибірку 4-го курсу, є «активність», яку розглядали як характеристику суб'єкта мотивації, стадії «підмайстер», «учень», «критик», «самоцінність». Ці показники створюють «образ» учня, який звично засвоює зміст предмета, але й педагогічну діяльність. Незважаючи на те, що вибірка 4-го курсу перевершує вибірку 5-го курсу за відсотковою часткою здобувачів, які досягли стадії «майстер», ця стадія до домінуючих ознак не увійшла. Це цілком узгоджується з даними, отриманими раніше на вибірках здобувачів цього ж педагогічного ЗВО: здобувачі від стадії «учень» переходять, минаючи стадію «критик», до стадії «майстер», яка у цьому випадку характеризує самостійне, а іноді й творче, з т. з. здобувачів, виконання репродуктивних завдань.

Відмінності у розподілі стадій суб'єктності між групами здобувачів 4-го та 5-го курсів виявились незначними. Також не виявлено значних відмінностей у розподілі суб'єктних (особистісних) якостей, які забезпечують суб'єкт-спільні та суб'єкт-породжувальні типи взаємодії. Найбільш розвиненими у здобувачів 4 та 5 курсів, які навчалися у змішаному режимі (офлайн та онлайн), виявились стадії «майстер» та «творець». Близькою до цих значень виявилася стадія «учень», яку продемонстрували здобувачі 5-го курсу. Внаслідок чого перша емпірична гіпотеза не підтвердилася.

Порівняння еквівалентних вибірок здобувачів 2-ї групи (4 курс, N=30) та 3-ї групи (5 курс, N=30) показало, що «високі» стадії суб'єктності («критик», «майстер» та «творець») більшою мірою характерні для здобувачів 4-го курсу, тоді як у відповідях здобувачів 5-го курсу більш представлені «низькі» стадії суб'єктності («спостерігач», «підмайстер», «учень»). Внаслідок чого друга та третя гіпотези теж не отримали підтвердження.

Кореляційний аналіз показав наявність достовірних позитивних зв'язків високих стадій суб'єктності з особистісними якостями здобувачів, що характеризують суб'єктність у комунікативних взаємодіях. У цьому виявлений негативний зв'язок стадії «критик» і параметра «інтегративність» підкреслює втрату суб'єкт-суб'єктної моделі комунікативних взаємодій. У результаті регулятором відносин із учнями стає традиційне педагогічне оцінювання, тобто суб'єкт-об'єктний тип взаємодій. На підставі даних структурного аналізу встановлено, що структура сукупності досліджуваних параметрів (становлення суб'єктності та комунікативної суб'єктності), що сформувалася на 4-му курсі, зазнає серйозних змін

у разі перенесення процесу навчання у середовище загальноосвітньої школи: індекс організованості структури (ІОС) у вибірці 5-го курсу є нижчим, ніж у вибірці 4-го курсу, що свідчить про появу розривів зв'язків навчальної та комунікативної суб'єктності.

Висновки. Таким чином, під час проведеного дослідження було отримано дані про рівень розвитку стадій суб'єктності та суб'єктні якості, що забезпечують активність у комунікативних взаємодіях. Вибірку становили здобувачі 4-го та 5-го курсів в умовах змішаного формату офлайн- та онлайн-навчання, а також після проходження педагогічної практики. Дослідження мало пілотажний характер і надалі буде продовжене на ширшій вибірці здобувачів. Проте отримані результати вказують на необхідність ширшого використання активних методів навчання здобувачів педагогічного ЗВО. Насамперед ідеться про розвиток таких суб'єктних якостей, які забезпечували б практичне застосування отриманих знань як засіб навчання, включаючи здатність до суб'єкт-породжуючого та суб'єкт-спільного типів взаємодії в процесі навчання.

Література:

1. Капінус О.С. Методологія, теорія і методика формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів Збройних сил України : монографія. Житомир : Вид. О.О. Євенок, 2020. 600 с.
2. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : монографія. Київ : Міленіум, 2017. 184 с.
3. Bandura A. Toward a Psychology of Human Agency: Pathways and Reflections. *Perspectives on Psychological Science*. 2018. Vol. 13(2). P. 130–136. DOI: 10.1177/1745691617699280.
4. Martin J., Gillespie A.A. Neo-Meadian Approach to Human Agency: Relating the Social and the Psychological in the Ontogenesis of Perspective-Coordinating Persons. *Integrative Psychological & Behavioral Science*. 2010. Vol. 44. Issue 3. P. 252–272.
5. Sugarman J., Martin J. Theorizing Relational Agency: Reactions to Comments. *Journal of Constructivist Psychology*. 2011. Vol. 24. Issue 4. P. 321–323.

References:

1. Kapinus, O.S. (2020). Metodolohiia, teoriia i metodyka formuvannia profesiinoi subiektnosti maibutnix ofitseriv Zbroinykh syl Ukrainy [Methodology, theory and methods of formation of professional subjectivity of future officers of the Armed Forces of Ukraine]: monografija. Zhytomyr: Vyd. O.O. Jevenok. 600 s. [in Ukrainian].
2. Tatenko, V. (2017). Metodolohiia subiektno-vchynkovoho pidkhodu: sotsialno-psykholohichniy vymir [Methodology of the subject-action approach: socio-psychological dimension]: monografija. Kyiv: Milenium. 184 s. [in Ukrainian].
3. Bandura, A. (2018). Toward a Psychology of Human Agency: Pathways and Reflections. *Perspectives on Psychological Science*. Vol. 13(2). Pp. 130–136. DOI: 10.1177/1745691617699280.
4. Martin, J., Gillespie, A.A. (2010). Neo-Meadian Approach to Human Agency: Relating the Social and the Psychological in the Ontogenesis of Perspective-Coordinating Persons. *Integrative Psychological & Behavioral Science*. Vol. 44. Issue 3. Pp. 252–272.
5. Sugarman, J., Martin, J. (2011). Theorizing Relational Agency: Reactions to Comments. *Journal of Constructivist Psychology*. Vol. 24. Issue 4. Pp. 321–323.